Urbanismus moravských měst pozdního středověku a jejich fortifikace

MIROSLAV PLAČEK

Urbanismus a fortifikace moravských měst procházely v daném období složitým vývojem, neboť na ně, vedle slohových proměn od vyznívání vrcholné gotiky přes pozdní gotiku až k počátkům renesance, přirozeně působily politické události. Bouřlivou a rozporuplnou dobu 15. století až do olomouckého míru z let 1478 a 1479 poznamenala nejprve řada mocenských konfliktů, pak husitské války, feudální rozbroje a konečně války za jednotu českého státu. Ovšem vznikla též stavovská zemská správa, jejíž zárodky se odvíjejí od roku 1411, kdy vymřela lucemburská sekundogenitura (Válka 1991, 191, 168). Rovněž díky této formě správy se oficiální svrchovanost Matyáše Korvína nad Moravou stala jenom 12 let trvající epizodou, která v jistém smyslu dokonce působila inspirativně. Blízké kontakty s Uhrami a s korvínovským Slezskem přinesly hned po roce 1490 první proniky rané renesance, ač novější literatura uvažuje i na ovlivnění Prahou (Hlobil–Petrů 1992, 116). Následně se již postupně prosazovala transformace pozdního středověku v raný novověk, což se mj. projevilo v prolnutí poněkud retardovaných gotických tradic s nastupující renesancí, která plně převládla až po polovině 16. století.

Městská síť Moravy byla na počátku 15. století v hrubých rysech zformována a mnohá další města a městečka vznikala především udělením adekvátních práv již půdorysně zformovaným organismům. Zcela výjimečné byly nové lokace, hlavně v souvislosti s rozšířením starších osad o pravidelně koncipovanou strukturu příp. jen tržiště navazující na dřívější rozvrh. To se snad stalo v málo prezentovaných a neopevněných Jaroslavicích, které po roce 1460 obdařili rakouští páni z Eytzingu právy, přičemž městečko získalo tržiště tvaru lichoběžníka přiložené k původní silnicovce (Kuča 1997, 595). Přitom ovšem nedošlo k odstranění nepravidelného bloku, který do náměstí nadále zasahoval a tím nabylo trojúhelného půdorysu. Pokud by mělo v koutech přímá pokračování ulic, šlo by spíše o rostlý útvar, jak soudí B. Samek (1999, 29).

Ojedinělé nové fundace vesměs souvisely s rozšířením a translací centra. V tomto směru je zajímavý příklad Jevišovic. Městečko s malým obdélným tržištěm a drobnými domovními bloky v ortogonální uliční síti se připojilo k hradu, který založili na ostrožně na pravém břehu Jevišovky náhradou za starší levobřežní hrad zničený na počátku husitských válek. Do stísněného rozvrhu městečka se podařilo vtěsnat druhý, menší rynek při horní bráně. Než situace je velmi složitá, neboť městečko se vzpomíná již roku 1398 (CDM XII, č. 391) a jistotu geneze dosud nemáme. Také situování zbořeného kostela sv. Mikuláše, který stál na hřbitově mimo nynější jádro, nasvědčuje tomu, že starší městečko bylo jinde. Pro současný vznik nového městečka a Starého zámku (z doby po r. 1423) svědčí rozevření náměstí směrem k němu, odstup od něho a chybějící zástavba na straně hradu. Po vypálení městečka Uhry v roku 1468 bylo patrně při obnově opevněno jednoduchou zdí se dvěma branami. Severně od zmizelé horní (východní) brány je dosud viditelný výběh příkopu do svahu a relikt hradby a čtyřhranné bašty se štěrbinovou střílnou (Plaček 1995, 165). Zanikla i dolní brána a krom dolní části hradby na jihozápadě městečka zmizely i ostatní zbytky opevnění.

Ve Strážnici založil patrně Petr II. z Kravař a Strážnice tzv. Nové Město, možná už na počátku 15. století. Na jeho obdélné tržiště navazoval pravoúhlý rastr několika ulic, které do něho ústily hlavně uprostřed stran. Severozápadní se po zlomu napojila na ulici

Obr. 1. Jaroslavice, půdorys ve stabilním katastru z r. 1824 – publikoval K. Kuča.

Rybáře táhnoucí se podél ramene Moravy. Město vyměřili podstatně blíž k hradu, než starší osadu a to již na dříve osídlené ploše na konci Německé ulice (dnes Komenského). Pojmenování patrně odpovídá jejímu kolonizačnímu vysazení na spojce mezi Starým Městem a gotickým hradem v místě dnešního zámku (Plaček 1984; Macek 1987). Při udělení privilegia odúmrti roku 1412 je Strážnice poprvé uvedena jako město a 1407 se jmenuje strážnický farář Albert (Hosák 1938, 417; ZDO VII, č. 519). Fara nemusela patřit k nynějšímu kostelu sv. Martina, nýbrž k možnému staršímu kostelu na pahorku hřbitova u Starého města, či zrovna tehdy došlo k nové fundaci. Opevnění Nového Města tvořil příkop a plaňky na valu, brány byly zděné (základy věže ve výkopu v Kostelní ulici – Skácel 1965, 26).

Avšak vývoj města pokračoval narůstající zástavbou podél hlavní severojižní komunikace, která na východě míjela starší osídlení. Trojúhelný rynek na jejím zlomu a odbočce do Nového Města je jádrem dnešního Předměstí. Je možné, že rozsáhlou sídlištní plochu (přes 60 ha) ohradili již na konci 15. století valem a příkopy, takže Novou ulici a na počátku 16. století i velký hospodářský dvůr založili Žerotínové mimo jejich obvod (Dvorský 1914, 188). Avšak nejzazším termínem stavby opevnění je doba po roku 1541 (dobytí Ostřihomi Turky), kdy určitě vznikly brány Veselská a Skalická. Jejich mohutné hranolové průjezdné

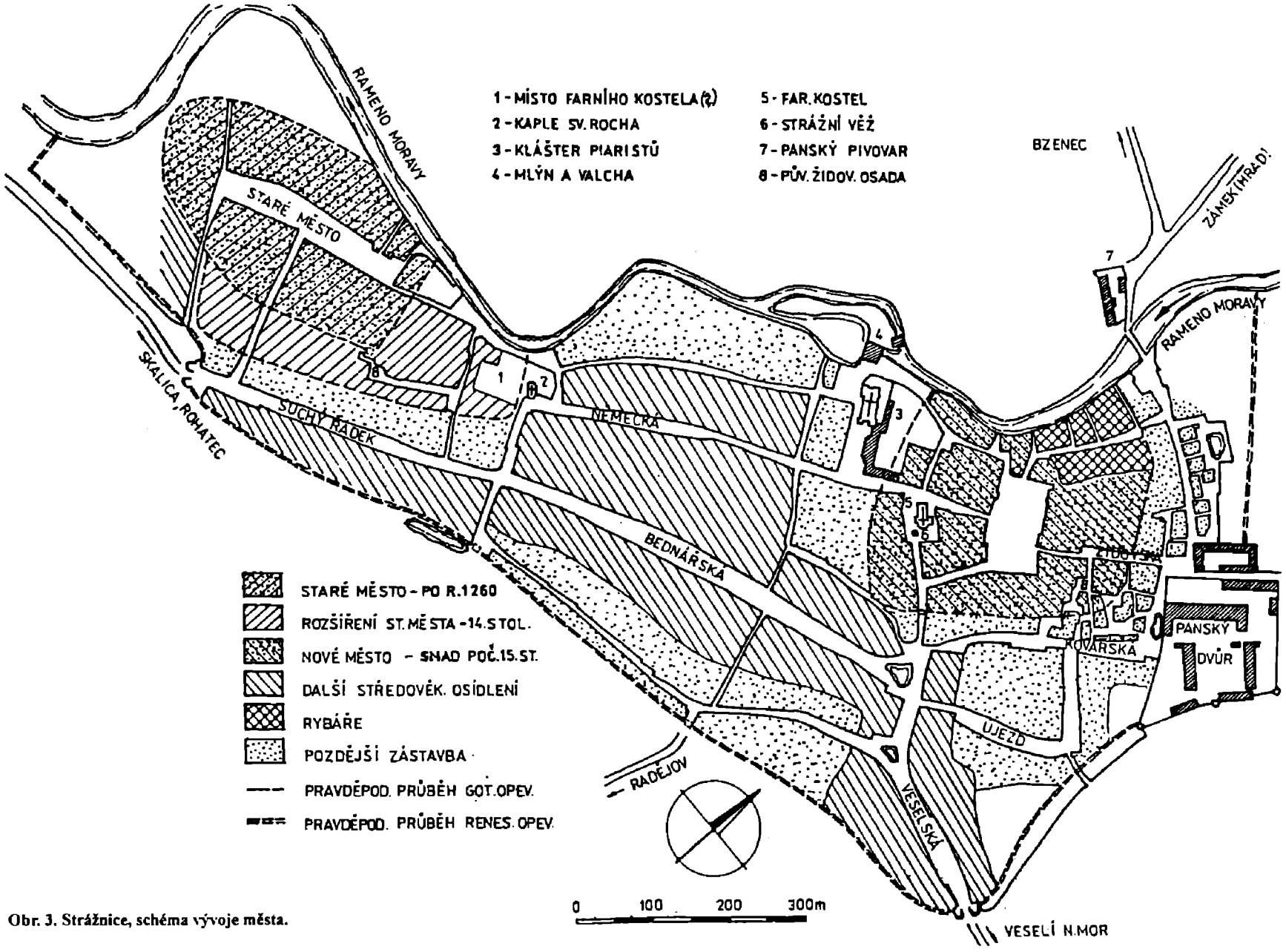

Obr. 3. Strážnice, schéma vývoje města.

v trase k Bučovicím. Jejich nároží zabrala radnice. Při pokračující urbanizaci vyměřili za mimořádně velkým blokem Širokou ulici. Hradba na východní straně parcel je rovnoběžná s uliční linií, což svědčí pro současné vyměření. Druhá část západně od náměstí, zřejmě produkt rozšíření, má již ortogonální uliční síť, kterou v jihozápadním cípu narušila židovská čtvrť. Židé se ve Slavkově usadili již koncem 13. století a jejich komunita zanikla až ve 20. věku (Jan 1990, 46). Při nové lokaci asi došlo vložením severních bloků k zúžení ulice napojené Špitálským předměstím na komunikaci k Brnu.

Forum Slavkov se připomíná roku 1288 a jeho obyvatel Václav je v roku 1323 označen jako měšťan a o dvacet let později se znovu uvádí místní trh (CDM V, č. 2; Jan 1990, 44; Mendl 1935, 15). Teprve roku 1397 označil řádový velmistr ve své korespondenci Slavkov jako město, které ovšem již bylo v rukách markraběte Jošta. To potvrzuje udělení znaku a pečeti Václavem IV. v roku 1416 (Jan 1990, 54, 46). Protože právní listiny zničili husité při dobytí města Haškem Ostrovským z Valdštelna, r. 1497 je obnovil Petr, hrabě ze Svatého Juru a Pezinku (LC III, 407; Jan 1990, 43).

Nějaké opevnění města existovalo asi již počátkem 15. století, ale kamenné hradby se přímo připomínají až roku 1600. Datování zbytků hradeb bez jakýchkoliv kamenických článků je obtížné, ale utváření branských věží a bašt na vyobrazení města z počátku a z třetiny 18. století a na fotografii Dolní brány (kolem r. 1900 – Ličman 1921, 103, 79, 83; Krsek–Kudělka–Válka 1996, 227) je zařazuje zhruba do první poloviny 16. stol. Portály bran mají půlkruhové záklenky, bašty jsou zaoblené a otevřené dovnitř, bašty a ochozy jsou opatřené štěrbinovými střílnami. Pouze odstupnění věže Dolní brány, poměrně pravidelné zdivo hradeb a drobné měřítko bašt a předbraní umožňují úvahu o vzniku první zděné fáze už v 15. století. Věrný půdorys fortifikace a jeho vazbu na zámek uvádí situační plán ze sbírky F. F. v. Nicolaie z počátku 18. století (Lorenz 1990–1992, 113).

Posledním významnějším, ovšem poddanským městem jižní poloviny Moravy, které se doformovalo v období pozdního středověku, bylo Velké Meziříčí. V roce 1361 se ještě jmenuje městečkem, 1412 už městem (ZDB IV, č. 55; XI, č. 207). Jeho jméno je odrazem položení mezi toky Oslavy a Balinky. Protáhlý útvar s lehce čočkovitým tržištěm ponechal mimo opevnění ostrov Oslavy vymezený říčkou a mlýnským náhonem, který protékal městským příkopem. Na ostrově pak mohla vzniknout ulicová židovská čtvrť. Sídlištním jádrem bylo východní Dolní město při farním chrámu, původně pozdně románského původu. Patrně s přeměnou na město k němu připojili předměstskou ulici a podhradí – Horní město, které společně opevnili. Z počátku byla asi fortifikace dřevěná, zděné hradby dostala až po vybavení hradu mocným čelním opevněním na konci husitských válek, k němuž se přímo připojovala (Menclová 1961, 445–447). Na zlomu svahu dodnes stojí dvoupatrová věž dolní brány hradu, kterou se vstupovalo do vnějšího předhradí zahrnujícího spočinek nad zlomem. Horní město pod k úpatím hradního návrší, bylo vážně narušeno asanací pro silniční průtah nedlouho před stavbou dálničního obchvatu.

Z opevnění města zůstaly jen relikty hradeb s podkovovitými baštami a kulisovou Dolnoměstskou branou v renesanční úpravě s obloučkovou atikou. Západní Hornoměstskou, severní Vrchoveckou a jižní Malostranskou bránu bohužel zbořili již v 19. stol., ale ze starších vyobrazení a popisů plyne, že první dvě byly gotickými věžemi s lomenými portály.

Ze středomoravských měst byly po r. 1460 zformovány organismy Tovačova a Horního města v Přerově. Složitá geneze Tovačova není ještě definitivně vyřešena, ale patrné je předlokační osídlení na široké ulici severně od města s kostelem sv. Jiří (r. 1297 i sv. Stanislava a sv. Barbory – CDB V, č. 66). Ještě v královském držení bylo vysazeno městečko, které bylo od r. 1321 v trvalé zástavě, po r. 1327 už pánů z Cimburka (CDM VII, Suppl. č. 205 a č. 247; CDM VII, č. 917; ZDO I, č. 462). Městečko se možná posunulo k hradu a zbytek jeho zalomeného, k předhradí otevřeného tržiště se může dosud rýsovat v uličních čarách. Současně asi vznikl kostel sv. Václava obklopený hřbitovem. Příznačné může být proto zmínění „starého města s Hrobím" v r. 1470 a Hroby zařazené mezi město a Židov-

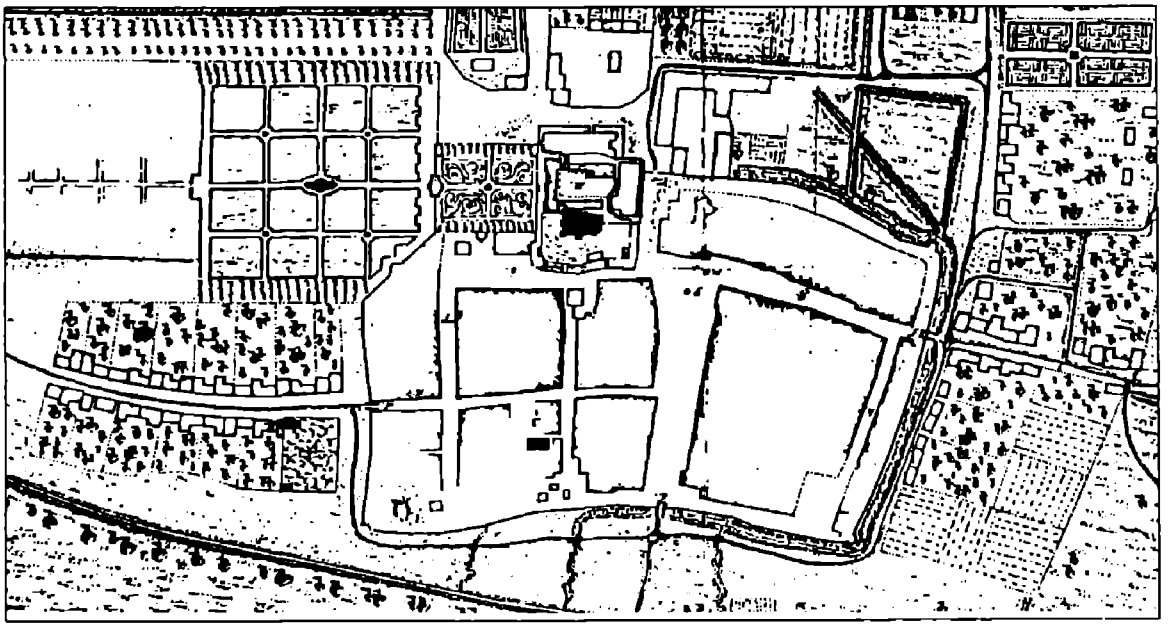

Obr. 4. Slavkov, situační plán města z počátku 18. stol. (sbírka F. F. v Nicolai, Stuttgart).

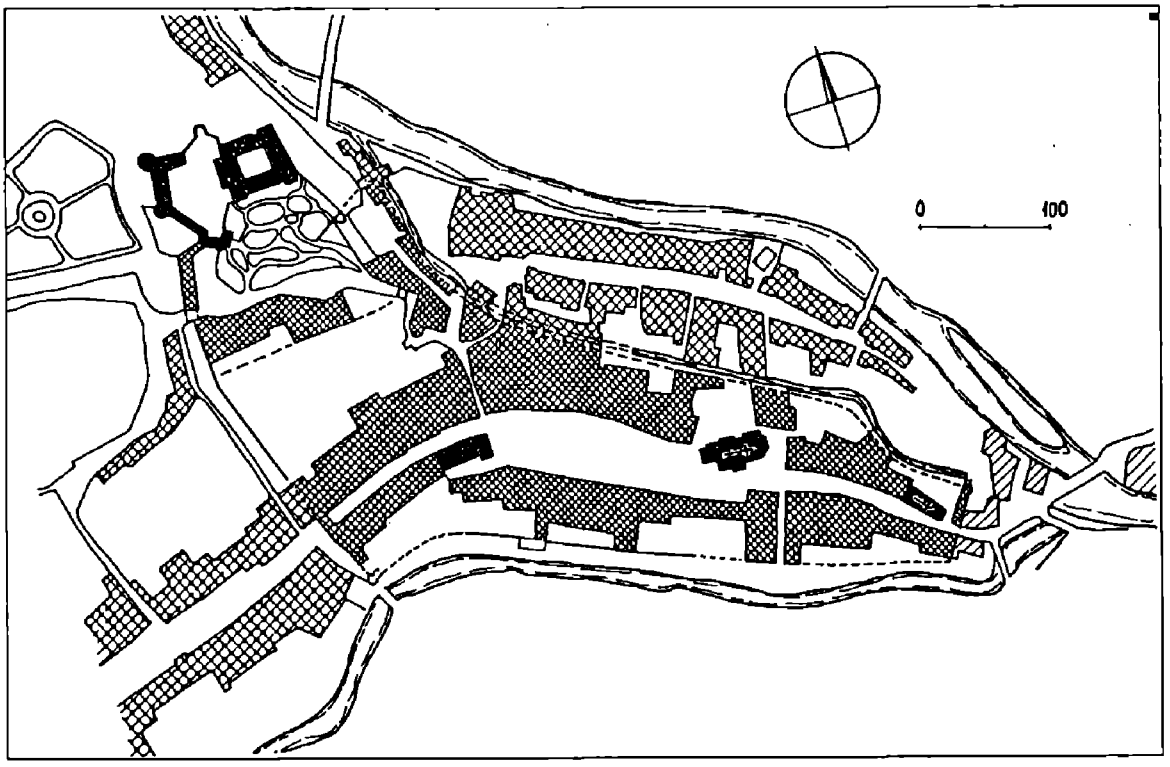

Obr. 5. Velké Meziříčí, situační plán města (podkladem stabilní katastr z r. 1835).

skou ulici ve výčtu domů z r. 1678 (AČ VI, 508; Peřinka 1930, 212). Židovská ulice se táhla podél severozápadní strany hrazeného městského jádra.

V roce 1359 markrabě Jan zapsal Ctiborovi z Cimburka tvrz, městečko a ves Tovačovec (asi původní osadu) a městečkem byl Tovačov jmenován ještě v r. 1417, kdy král Václav zápis potvrdil (ZDO I, č. 611; AČ VI, 498). Teprve roku 1470 král Jiří propustil Ctiborovi z Cimburka z manství tvrz Tovačov, zmíněné staré město s Hrobím, nové město a vsi

Obr. 7. Přerov, půdorys Horního města (podklad katastrální mapa).

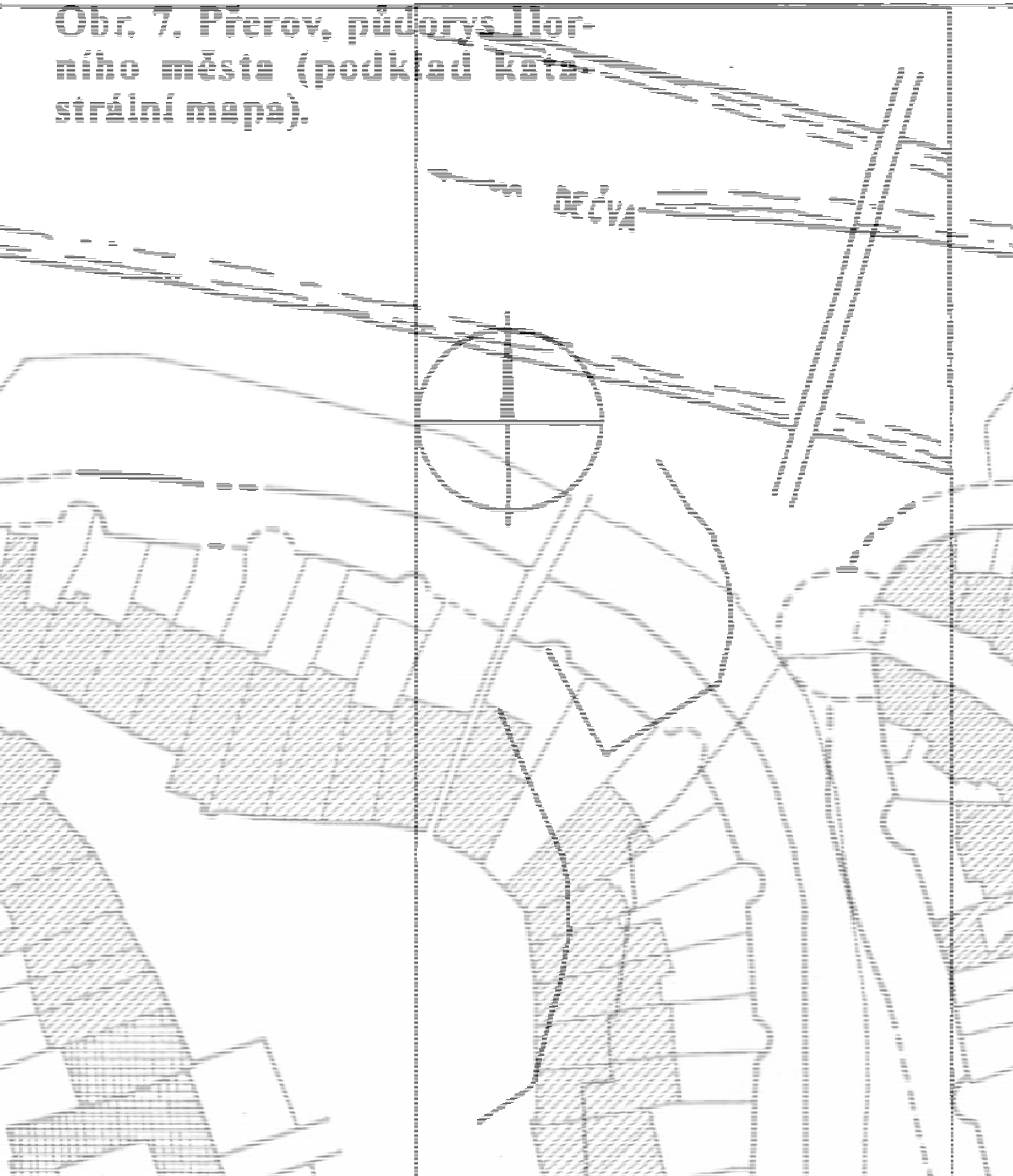

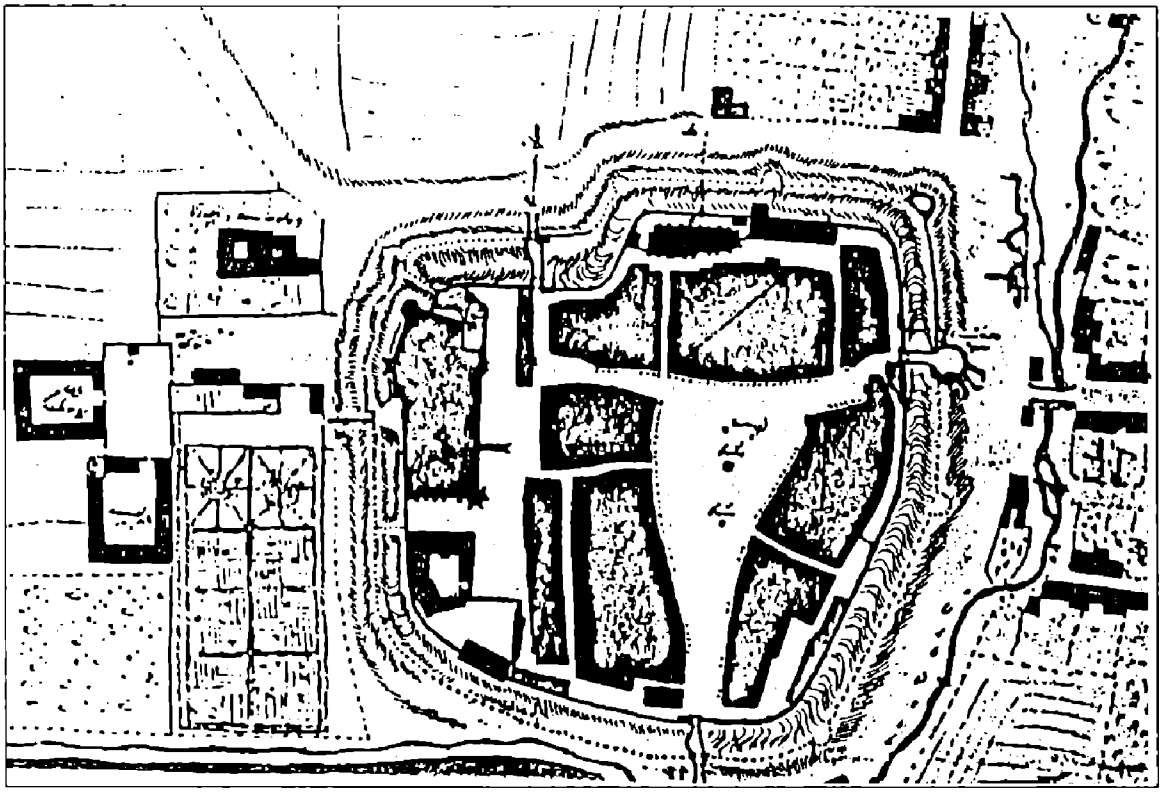

Obr. 8. Vyškov, situační plán města z počátku 18. stol. (sbírka F. F. v Nicolai, Stuttgart).

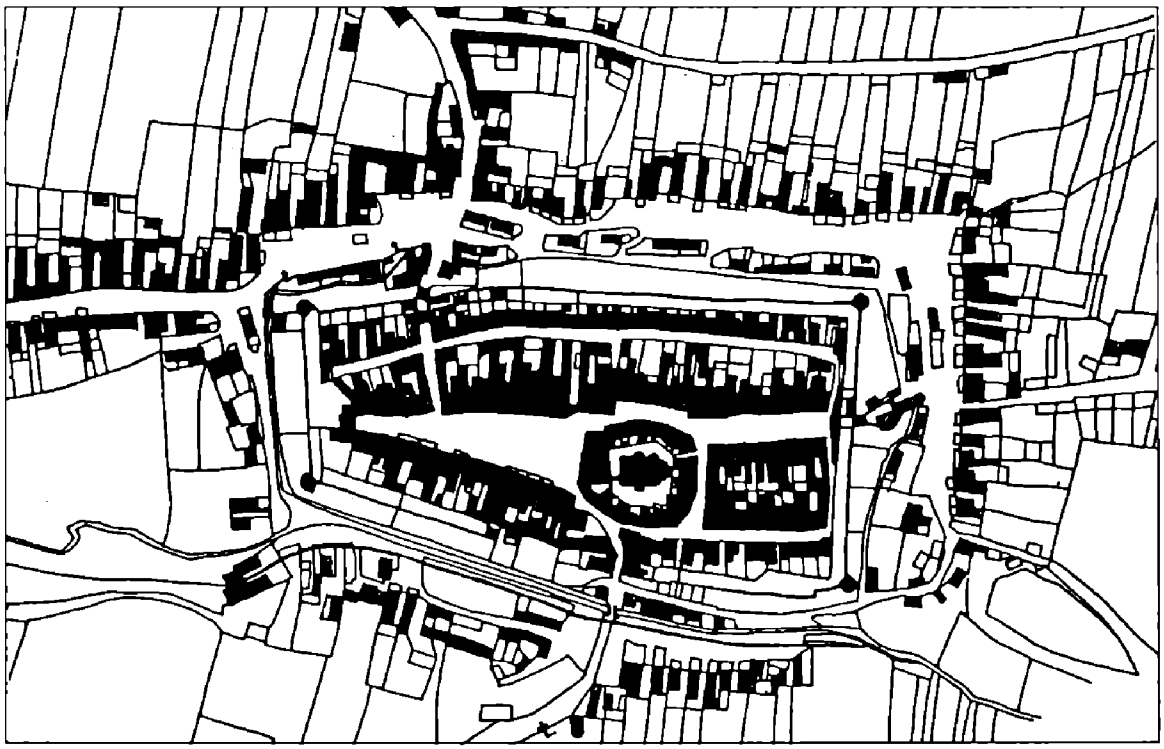

Obr. 9. Slavonice, situační plán města (stabilní katastr – Umělecké památky Čech 3).

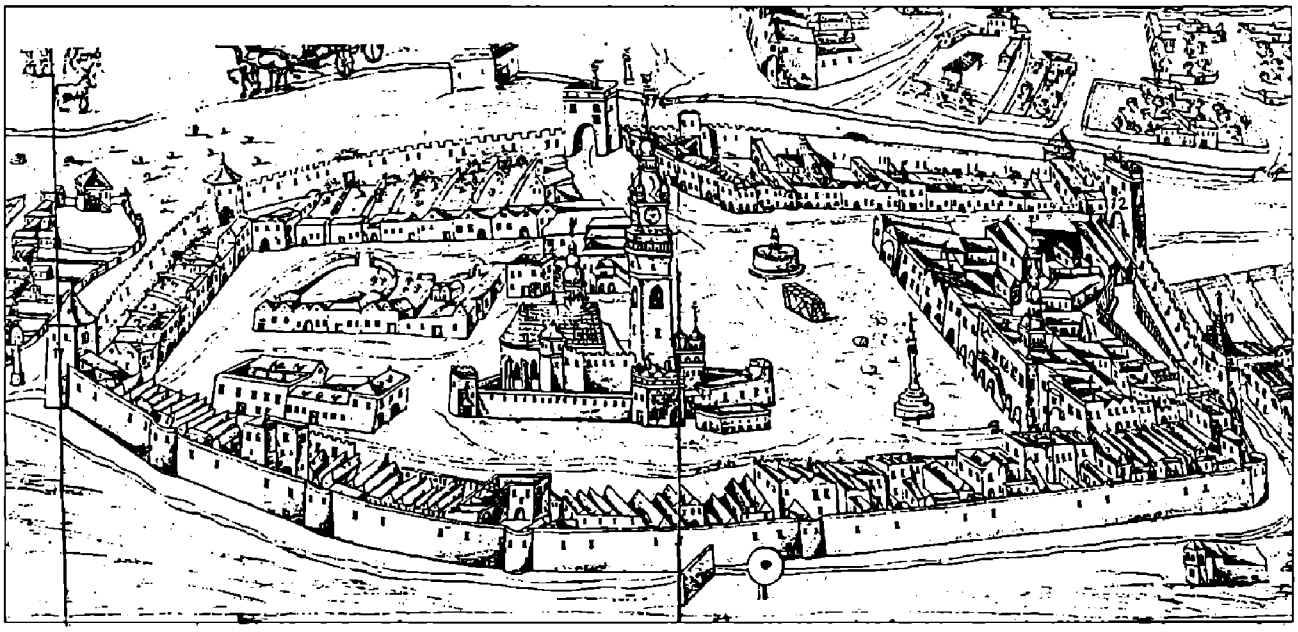

Obr. 10. Hustopeče, veduta města před 1730 (sbírka Dismase z Hoferů – AMB Brno).

není výjimkou, že se postavily pouze věže bran, ale zděné hradby nevznikly (Holešov, Hulín, Tišnov, možná Kojetín), někdy k opevnění vůbec nedošlo.

Sledování proměn opevnění moravských měst ve daném období je omezeno často fragmentární zachovalostí a k tomu i neúplností poznání jejich zbytků. Absence základních průzkumů a minimum publikací těch co proběhly, je jistě na škodu, neboť stavební boom posledních čtyřiceti let působil na zbytky hradeb negativně. Uvedené představy mají tudíž podmíněnou platnost a budou se měnit se závěry nových průzkumů.

Nejprve se zaměřme na nové fortifikace poddanských měst. Pro poměrně malou náročnost postavili jednoduchou zeď v Novém Jičíně a to spíš na počátku 15. století, než po polovině 14. stol., v pohusitském období pak v Hranicích a v Moravské Třebové možná už po polovině 15. stol. (Líbal–Reml 1967; Plaček–Miloš 1995). Stavebníky v Hranicích a Třebové byli jejich utrakvističtí držitelé. Snad ještě před husitskými válkami počala stavba hradeb ve Fulneku. Podle ikonografie a starých plánů je zřejmé, že do jednoduché hradby byly vloženy dvě branské věže, dále tři hranolové a v nárožích dvě okrouhlé věže. Dochovala se jediná věž přeměněná na zvonici a zdá se, že ve shodě s ostatními byla pozdním doplňkem. Jen prostou hradební zdí se třemi věžovými branami opevnili své město Vyškov také olomoučtí biskupové, možná ještě těsně před vypuknutím husitských válek. Při obnově po dobytí města husity v r. 1425 a kvůli nově založenému hradu bylo patrně rozšířeno západním směrem, a to už jistě ve zděné podobě (srov. Plaček 1997, 206). S dodatečnou stavbou předbraní asi souvisel pokus o zřízení vnějšího okruhu s oblými baštami, který však nebyl dokončen.

Pozdější opevňovací akce se vyznačují již použitím věží a bašt. V Šumperku došlo k náhradě staršího ohrazení kamennou hradbou s několika drobnými baštami a dvěma branskými věžemi nejdříve po r. 1496. Snad byla impulzem žerotínská přestavba sídla, kterou dokončili r. 1504 (Harrer 1924; Spurný 1973).

Podobně jako ve výše zmíněném Slavkově bylo utvářeno opevnění dalšího poddanského města Mikulova. Rovněž jeho jednoduchou zeď z kamene bez cimbuří zesilovaly dvě půlválcové věže v nárožích a další dvě stály na východu a severu. Hradbu podle veduty z doby okolo 1725 ve sbírce Dismase z Hoferů (uložena v AMB Brno) poněkud přesahovaly, brány byly ve věžích s nízkými předbraními. Opevnění se napojovalo na hrad a to k částem pocházejícím nejpozději z konce 15. století. Ačkoliv se městský příkop uvádí v urbáři r. 1414, neznamená to existenci zděných hradeb. Ty vznikly nejdříve koncem 15., ale pravděpodob-

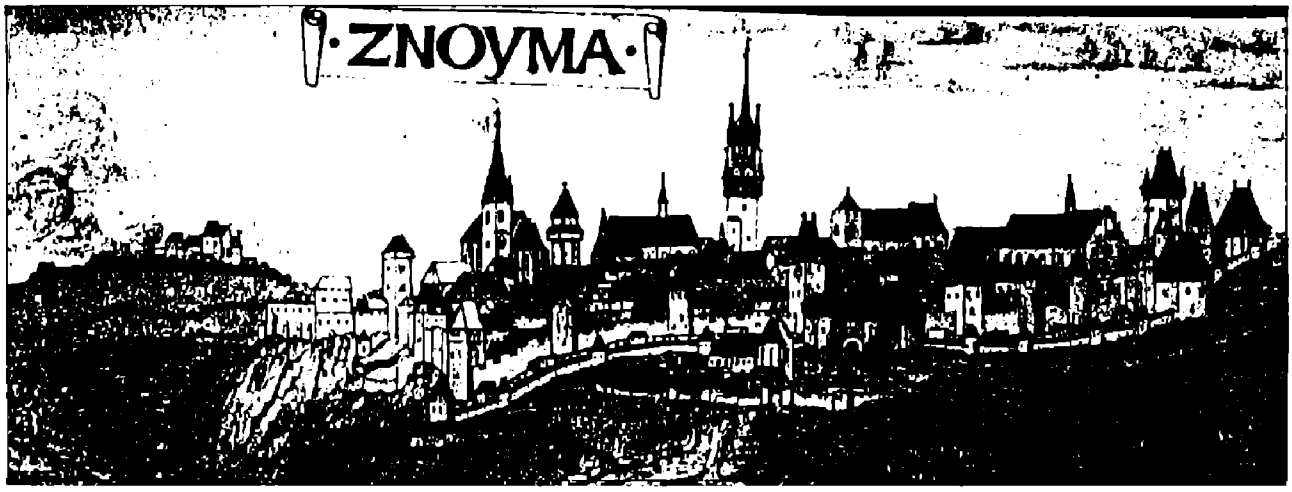

Obr. 11. Znojmo, veduta města z r. 1523 (V. Fröhlich, Městská právní kniha, SOA Znojmo).

něji až v první polovině následujícího věku. Svědčí pro to plány bran před demolicí v roku 1837, které dokládají u Horní (Brněnské) brány lomený oblouk vjezdu do města (Richter–Krsek–Stehlík–Zemek 1971, 101). Vznik nálevkovitého prostoru pod farním kostelem mohl být důsledkem nevelkého posunutí opevnění k severu. Obloučková atika Dolní brány na zmíněné vedutě patrně ovlivnila zařazení fortifikace až na sklonek 16. století (Samek 1999, 483).

Poddanským městem pánů z Hradce byly od svých počátků ve 13. stol. také Slavonice a kamenné hradby mělo již v roku 1366. Listina dělení se zmiňuje o věžích – nové proti Bolíkovu a dalších proti Jemnici a ke hřbitovu a o zdech a příkopech (CDM IX, č. 466). Jednoznačně jde o věže bran, z nichž dvě v přestavěném stavu stojí dosud. Hradbu až do goticko-renesanční přestavby tvořila prostá zeď, pak před hlavní hradbou vznikla parkánová hradba, v jejíchž nárožích stály dvě a dvě pětiboké a podkovovité dovnitř otevřené věže. Na jihovýchodě se dochovala dolní část věže pětiboké s armovanými nárožími a obě věže zaoblené. Další dvě drobné oblé bašty na severní a východní straně města (Kibic 1971, 300) hovoří pro případnou možnost zřízení parkánu ještě v 15. století. Vznik věží patrně souvisí s žádostí města z r. 1514 na Adama I. z Hradce o opravu zdí a příkopů a možná i stavbou věže farního kostela z let 1520–1549 (Pechová 1967, 8, 7). Na vyobrazení města z roku 1729 (soubor Dismase z Hoferů – AMB) jsou zřetelné dva barbakány Dačické a Jemnické brány, před Rakouskou bránu předstupovalo jen hranaté předbraní (Kibic 1975, 303).

Nedalekou Telč před polovinou 14. století získali také páni z Hradce a v letech 1354–1355 vysadil Menhart u raného sídla, zvaného v l. 1333/34 hradem, město (Kratinová–Samek–Stehlík 1992, 23, 14). Před koncem 14. století v něm založili i nový hrad a asi současně s tím město ohradili jednoduchou 8,5 m vysokou hradbou. Patrně též zřízení parkánu s půlválcovou baštou a obezdění příkopu na východní straně bylo spojeno s pozdně gotickou přestavbou hradu z let 1466–1507 (tíž 1992, 30). Gotickou věž Velké brány v 19. století zbořili, ale daleko vysunutá branská budova vnější brány, asi součást renesančního předbraní se dochovala. Podle nápisu ji upravovali ještě v r. 1629, kdy snad zazděním cimbuří zvýšili hlavní hradbu.

Velmi pozdní hradební okruh v Hustopečích se dílem uchoval na východě města. Cihelné subtilní hradby o síle 0,5 m stojí na kamenných základech a zesilovaly je půlválcové věže. Čtyři velké branské věže a fortnu odstranili již v první polovině 19. století, ale podobu celého opevnění zachycuje vyobrazení z let 1720–1730. Fortifikační privilegium obdržely Hustopeče roku 1510 a první zmínka o hradbách pochází z roku 1580 (Samek 1994, 572). Stavba hradeb proběhla zřejmě okolo poloviny století a užití klíčových střílen je s touto dobou v souladu.

Avšak vraťme v čase o něco zpátky. Mezi roky 1496–1510 nechal Vilém z Pernštejna vybudovat v Prostějově kamenné hradby s řadou relativně konzervativních hranolových

bašty stály věsměs ve zlomech okruhu, který se z velké části dochoval. Spodek hradeb je vyzděn z kamene s příměsí cihel, hořejší část je cihelná. Na jihu, kde stojí v plné výšce, jsou pozůstatky ochozů se štěrbinovými střílnami, což je nepochybně produkt pozdějších úprav.

Kamenná opevnění byla běžná u důležitějších královských měst už ve 13., případně ve 14. století (Jihlava, Brno, Znojmo, Uherský Brod, Olomouc, Uničov, Jemnice ad.), u některých zůstává datování zbytků nadále nejasné (Uherské Hradiště, Pohořelice). Výjimečně města, hlavně komorní, zděného opevnění nedosáhla (Hodonín), nebo jsou o něm vůbec pochybnosti (Bzenec). V 15. a 16. století tedy docházelo jen k rozšiřování a modernizaci, převážně v pozdně gotickém duchu. Chyběl totiž zájem panovníka a to i v době tureckého ohrožení, neboť moravská města byla až ve třetí obranné linii habsburského soustátí. Progresivní systémy opevnění s bateriovými věžemi a později soustavy bastionové staroitalské či holandské školy se prosazovaly především na území dnešního Slovenska a Maďarska.

Poměrně velkorysé úpravy proběhly ve Znojmě. Už za Jiřího z Poděbrad doplnili starší parkánovou zeď drobnými oblými baštami a současně se u všech bran stavěly mocné polygonální barbakány. Zvláště velkolepý byl barbakán Vídeňské brány, jehož integrální součástí byly tři nárožní oblé věže spojené hrázděným ochozem. Stavba probíhala v letech 1453–1462, další objekty dokončili 1475 a 1492–1496 (Richter–Samek–Stehlík 1966, 41). Jejich podobu zachytila historická vyobrazení, zejména ilustrace Městské právní knihy z roku 1523, na níž je vidět i nový hradební pás vsazený do valu před příkopem (Svatoň 1975, 383). Jeho oblouk se na přelomu 15. a 16. stol. rozepjal v oblouku mezi údolími Gránického potoka a Dyje, na jejichž hranách dosud stojí dvě okrouhlé bateriové věže. Hradbu zesilovaly drobné půlválcové bašty a pás byl zezadu dosypán hlínou. Také Vídeňské předměstí se špitálem bylo opevněno zdí vybavenou baštami.

Díky početné ikonografii a plánům ze 17. a 18. stol. známe též podobu opevnění Brna a Jihlavy vč. barbakánů (např. rytiny M. Meriana, srov. Zeiler 1650). V Brně mají půlkruhový půdorys, v Jihlavě byl nejmohutnější a patrně nejstarší barbakán Špitálské (Pražské) brány víceboký. Právě na této snadno dostupné straně zřídili třetí hradební pás s okrouhlými věžemi, který za třicetileté války zapojili do okruhu sypaných raně barokních bastionů (blíže Hoffmann 1965). Věže a bašty pro užití palných zbraní dostala i starší opevnění dalších královských měst – Olomouce, Uničova a Litovle.

Z předchozího vyplývá, jaký význam mělo zabezpečení vstupů. Skromná předbraní brzy nahradily barbakány, které se staly zcela běžnými a budovaly se až do poloviny 16. století. Většinu z nich známe z ikonografie a historických plánů. Převážně patří ke skupině barbakánů okrouhlých, tedy, dle mínění autora, k mladší vrstvě. Vedle zmíněných královských měst byla jimi vybavena opevnění Vyškova, Lipníka, Hranic, Uničova a Olomouce ad. Bohužel jen zčásti se uchovaly dva barbakány v Hranicích a další v Přerově.

Výjimku představuje fortifikace Jemnice, kde stojí polovina okrouhlého barbakánu Horní (Velké) brány a intaktně skoro celý u Dolní (Malé) branky. První s věžovou branou parkánové hradby propojoval kamenný krytý most (dnes pod dlažbou ulice), druhý, trojúhelný spojoval s parkánem most se třemi oblouky. Jemnice patří k nejstarším městům na Moravě (přip. se 1227 – CDB II, č. 305). Hlavní hradba, napojená na hrad kastelového typu, ho chránila patrně již počátkem 14. stol. a parkánem ji doplnili v období kolem husitských válek. Vznik barbakánů lze datovat někdy od konce 15. do třetiny 16. století. Vyspělým prvkem pernštejského původu je zděný rondel v nároží u zámku a výkopy odkryly patní zeď dalšího sypaného rondelu mezi ním a Horní branou.

Fortifikace měst zachycené ještě v pozdně gotické podobě na grafických listech Jana Willenbergera z přelomu 16. a 17. stol. sloužily bez větších úprav u většiny měst i v 17. století (srov. Paprocký 1993). Projevy renesance se soustředily jen na exteriérové úpravy, především bran, často zazdění cimbuří hradeb a zřízení střílen, příp. zastřešení ochozů. Objevily se však i mimořádné fortifikační počiny. Shodně s feudálními sídly dosáhla i městská opevnění nejvyšší úrovně v systému sypaných valů s rondely, na jejichž plošinách stála

Literatura

AČ, CDB, CDM, LC, ZDB, ZDO – Archiv český, Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, Libri citationum et sententiarum, Moravské zemské desky (brněnská a olomoucká cúda) – edice pramenů.
DOLEŽEL, J., 1995: Ke vzniku a vývoji několika měst střední a severozápadní Moravy (Blansko, Ivančice, Tišnov, Velká Bíteš, Vyškov). AH 20, 201–217.
DOSTÁL, O. a kol., 1974: Československá historická města. Praha.
DVORSKÝ, F., 1914: Vlastivěda moravská. Strážnický okres. Brno.
HARRER, F., 1924: Die Schönberger Tortürme. Deutschmährische Heimat 10, 74–77.
HLOBIL, I.–PETRŮ, E., 1992: Humanismus a raná renesance na Moravě. Praha.
HOFFMANN, F., 1965: Jihlavská pevnost. Historie a vojenství 1965, 185–235.
HOFFMANN, F., 1992: České město ve středověku. Praha.
HOSÁK, L. 1938: Historický místopis země Moravskoslezské. Praha.
JAN, L., 1990: Slavkov u Brna ve 14. a na počátku 15. století – rozmach a úpadek komendy řádu německých rytířů. ČMat M 109, 39–58.
KIBIC, K., 1975: Slavonice. In: Paměť měst. Městské památkové rezervace v českých zemích. Praha, 300–313.
KIBIC, K., 1975a: Štramberk. In: Paměť měst. Městské památkové rezervace v českých zemích. Praha, 314–322.
KOHOUTEK, J., 1995: Počátky města Přerova. AH 20, 187–200.
KRATINOVÁ, V.–SAMEK. B.–STEHLÍK, M., 1992: Telč. Historické město jižní Moravy. Praha.
KRSEK, I.–KUDĚLKA, Z.–STEHLÍK, M.–VÁLKA, J., 1996: Umění baroka na Moravě a ve Slezsku. Praha.
KUČA, K., 1997: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. H – Kole. Praha
LÍBAL, D.–REML, L., 1967: Nový Jičín, městská památková rezervace. VSONJ 1, 11–15.
LIČMAN, A., 1921: Vlastivěda moravská. Slavkovský okres. Brno
LORENZ, H., 1990–1992: Plumenau–Austerlitz–Seelowitz. Unbekannte Darstellungen mährischer Schlossbauten aus dem frühen 18. Jahrhundert. SPFFBU F 34–36, 106–115.
MACEK, P., 1987: Ke stáří domů situovaných rovnoběžně s komunikací (Stavebně historický průzkum Strážnice). AH 12, 225–243.
MENCLOVÁ, D., 1950: O středověkém opevnění našich měst. ZPP 10, 193–221.
MENCLOVÁ, D., 1961: Vliv husitských válek na pozdně gotickou fortifikační architekturu. Umění 9, 433–471.
MENDL, B., 1935: Knihy počtů města Brna z let 1343–1365. Brno.
MĚŘÍNSKÝ, Z.–NEKUDA, R., 1997: Fortifikationen der südmährischen Städte. In: Die Befestigung der mittelalterlichen Stadt. Köln–Weimar–Wien, 203–209.
PAMĚŤ MĚST 1975: Paměť měst. Městské památkové rezervace v českých zemích. Praha.
PAPROCKÝ, B. z Hlohol, 1993: Zrcadlo slavného markrabství moravského Ostrava (reprint).
PECHOVÁ, O. a kol.,1957: Moravská Třebová. Městská rezervace Státní památkové správy. Praha.
PECHOVÁ, O., 1967: Slavonice. Městská památková rezervace a památky v okolí. Praha.
PEŘINKA, F., 1930: Vlastivěda moravská. Kojetský okres. Brno.
PLAČEK, M., 1984: Zvláštnosti sídlištního vývoje Strážnice, Veselí n. Mor. a Uherského Ostrohu. In: Urbes medii aevi. Praha, 53-64.
PLAČEK, M., 1995: Jevišovické hrady do konce 15. století. VVM 47, 156–166.
PLAČEK, M., 1997: Hrady v hrazených moravských městech. AH 22, 199–215.
PLAČEK, M., 1999: Prostějov. Městské hradby. In: Od gotiky k renesanci III. Olomoucko. Olomouc, 216–217..
PLAČEK, M.–MILOŠ, S., 1995: Fortifikační systém Hranic na Moravě. AH 20, s. 219–232.
RICHTER, V.–KRSEK, I.–STEHLÍK, M.–ZEMEK, M., 1971: Mikulov. Brno.
RICHTER, V.–SAMEK, B.–STEHLÍK, M., 1966: Znojmo. Praha.
SAMEK, B., 1994: Umělecké památky Moravy a Slezska 1, [A–I]. Praha.
SAMEK, B., 1999: Umělecké památky Moravy a Slezska 2, [J–N]. Praha.
SKÁCEL, J., 1965: Čtení o Strážnici. Strážnice.
SPURNÝ, F., 1973: Šumperský zámek. VZOVM č. 90. Šumperk.
SVATOŇ, J., 1975: Znojmo. In: Paměť měst. Městské památkové rezervace v českých zemích. Praha, 380–391.
VACKOVÁ, J., 1959: Ikonografie Kroměříže. ZPP 19, 81–88.
VÁLKA, J., 1991: Dějiny Moravy 1. Středověká Morava. Brno.
ZEILER, M., 1650: Topographia Bohaemiae, Moraviae et Silesiae. Franckfurth a. M.

Zusammenfassung

Urbanismus der mährischen Städte im Spätmittelalter und ihre Fortifikation

Obwohl das Netz der Städte am Anfang des 15. Jhs. in groben Umrissen schon gebildet war, entstanden die neuen Städte vor allem durch das Erheben der älteren Siedlungen. Neue Lokationen waren selten und bedeuteten haupsächlich die Entstehung eines regelmäßigen Organismus an einer bestehenden Ansiedlung. Nach dem J. 1460 wurde auf diese Weise das Straßendorf Jaroslavice zur Seite mit einem Marktplatz erweitert, in dem jedoch ein älterer Block blieb. In Jevišovice knüpfte ein kleines Städchen an die Burg an, die die ursprüngliche, während der Hussitenkriege vom Herzog Albrecht eroberte Burg ersetzte. Daran wurde später auch die Befestigung angeschlossen. In Strážnice gründete Petr von Kravaře ungefähr am Anfang des 15. Jhs. „Nové Město" (Neustadt). Am Ende des Jahrhunderts wurde der ganzen Agglomeration die Besiedlung an der Hauptstraße und ein Herrenhof beigefügt, und gegen 1550 bekam die holztönerne Einfriedung mächtige Ziegeltore. Slavkov unter der Burg – Kommende der Deutschritterordens wurde gegen Ende des 15. Jhs. um ein orthogonales Straßennetz erweitert, und vielleicht an der Wende des 15. und 16. Jhs. ersetzten die gemauerten Stadtmauern die provisorische Befestigung. In Velké Meziříčí (Groß Meseritz) entstand vor dem J. 1412 durch die Beifügung von Horní Město (Oberstadt) zum älteren Städtchen ein Gebilde, das etwa gegen Hälfte des 15. Jhs. zur Burg eingefriedet wurde. Außerhalb dieses Gebildes, auf einer Insel im Fluß Oslava entstand ein Judenviertel. Eine komplizierte Entwicklung erlebte auch Tovačov. Vor der Burg entstand ungefähr am Anfang des 14. Jhs. der Marktplatz von Staré Město (Altstadt), und gegen 1460 wurde Nové Město (Neustadt) gebaut. Die gemeinsame Fortifikation vestärkten die Herren von Pernštejn mit progressiven geschütteten Rondels mit einer niedrigen Mauer am Fuß. Diese Adeligen gründeten auch nach dem J. 1487 in Přerov die kleine Horní město (dt. Oberstadt), und befestigten sie kurz danach mit einer Mauer mit runden Bollwerken.

Im 15. und 16. Jh. wurden die Fortifikationen der Städte auch aufgebaut und umgestaltet. Die Königsstädte hatten schon zumeist die steinernen Stadtmauern, sie wurden deshalb verbessert, aber viele Untertanenstädte wurden neu befestigt. Vielleicht noch vor den Hussitenkriegen entstanden die Stadtmauern von Fulnek und gegen Hälfte des 15. Jhs. von Hranice, die noch mit dem vorgelagerten Außenwerk Pernštejner Art mit halbwalzenförmigen Basteien verstärkt wurden. Die einfache Stadtmauer der Stadt Vyškov baute nach der Eroberung von Hussiten der Olmützer Bischof. Erst nach dem J. 1496 bekam eine Steinfortifikation Šumperk, und noch etwas später Mikulov. In Slavonice ergänzten die Herren von Hradec die ältere Stadtmauer mit einem vorgelagerten Außenwerk, dessen polygonale Eckenbasteien aus dem 2. Viertel des 16. Jhs. stammen. Die Herren von Hradec errichteten auch in Telč beim Bau einer Burg gegen Ende des 14. Jhs. eine Hauptmauer und verstärkten sie an der zugänglichen Seite in den Jahren 1466–1507 mit einem verdoppelten Bollwerk. Hustopeče bekam Ziegelmauern mit runden Türmen erst gegen Hälfte des 16. Jh., wobei Prostějov die Herren von Pernštejn bereits in den Jahren 1496–1510 auf eine fortschrittlichere Weise befestigten. Die Stadtmauer wurde mit vieleckigen Türmen verstärkt und vor dieser Mauer wurde ein geschütteter Wall mit Kanonenposten aufgebaut. Die Stadtmauern von Nový Jičín ergänzten runde Türme. An der älteren Stadtmauer von Štramberk wuchsen auch längliche geschützbasteien.

Was die Königsstädte betrifft, bekam Ivančice die gemauerten Stadtmauern erst gegen 1500,, anderorts wurden die Mauern verstärkt. In Znaim baute man seit der Hälfte des 15. Jhs., bis zum Anfang des 16. Jhs. (Barbakanen, Baterientürme, das dritte Mauerband). Barbakanen wurden z. B. auch in Brünn, Iglau, Uničov, Olmütz usw., Türme und Bollwerke u. a. in Olmütz, Litovel gebaut. Barbakanen sind in Hranice und Přerov nur teilweise erhalten, während in Jemnice eine von ihnen ganz und von der zweiten eine Hälfte blieb. Dortselbst wurden an der Ostseite die Rondelle gebaut.

Die Fortifikation in dieser Form diente zumeist noch im 17. Jh. Erst dann fing man an, die fünfeckige Bastion, die modernere Version von Rondell, anzuwenden.

Abbildungen:

1. Jaroslavice, Grundriß im Stabilkataster – veröffentlicht von K. Kuča.
2. Jevišovice, Situation des Städtchens auf der katastralen Landkarte. Schraffiert – Schloß, gekörnt – Bauten innerhalb der Fortifikation, punktiert – Verlauf der Fortifikation.
3. Strážnice, Entwicklungsschema der Stadt.
4. Slavkov, Situationsplan aus dem Anfang des 18. Jhs. (Sammlung F. F. v Nicolai, Stuttgart).
5. Velké Meziříčí, Situationsplan (Unterlage – Stabilkataster).
6. Tovačov, Situation des Siedlungskomplexes (Stabilkataster).
7. Přerov, Grundriß von Horní město (Unterlage – katastrale Landkarte).
8. Vyškov, Situationsplan der Stadt aus dem Anfang des 18. Jh.s (Sammlung F. F. v Nicolai, Stuttgart).
9. Slavonice, Situationsplan der Stadt (Stabilkataster).
10. Hustopeče, die Stadt vor 1730 auf der Vedute (Sammlung Dismas von Hofer – AMB Brünn).
11. Znaim, die Stadt auf der Vedute aus dem J. 1523.
12. Brünn, Ansichtsplan von M. Merian vor 1650.
13. Iglau, Ansichtsplan von M. Merian vor 1650.
14. Kroměříž, die Stadt auf der Vedute aus dem J. 1693 (Justus van den Nypoort).